

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

У статті аналізується стан дослідження проблеми колективізації західноукраїнського села в українській історіографії середини і другої половини ХХ століття. Автор дійшов висновку, що радянська історична наука трактувала соціально-економічні та культурно-політичні процеси в західних областях України післявоєнного періоду з позицій апологетів радянського тоталітарного режиму. Ломка компартійних схем і стереотипів почалася в умовах незалежної України. Однак ще не створено узагальнюючої праці, в якій би комплексно, на новій концептуальній основі досліджувалися процеси насильницької колективізації в Західній Україні.

У другій половині 40-х – на початку 50-х рр. ХХ століття в західноукраїнському селі тоталітарний режим здійснив насильницьку колективізацію, яка супроводжувалася жорстокістю, страхіттями і депортаціями населення у віддалені регіони СРСР. Сотні тисяч селян були відчужені від приватної власності. У жертву сталінській доктрині соціалізму було принесено долі багатьох невинних людей, знищено одвічний селянський уклад, побут, традиції, культуру, християнську мораль.

Колективізація західноукраїнського села завжди привертала увагу багатьох істориків. Стан дослідження цієї проблеми в радянській історіографії на 1981 рік був проаналізований у дисертації В. Ульянича [37]. Публікації радянської доби характеризувалися ідеологічною запереністю та односторонніми поглядами авторів, які в оцінках колективізації керувалися офіційними компартійними документами.

До кінця 50-х років праці про колективізацію західноукраїнського села мали переважно популярно-пропагандистський характер [4], а з 60-х років автори монографій Л.Корнієць [19], К.Сироцинський [32], І.Богодист [2], В.Варецький [3], М.Івасюта [9], Й.Черниш [40] та інші ввели в науковий обіг багатий фактологічний матеріал, в т.ч. архівний.

Водночас у радянську добу були написані книги, які розкривали окремі аспекти досліджуваної теми, зокрема масово-політичної роботи компартійних організацій [14], партійного впливу на стосунки робітництва і колгоспного селянства [41], технічного забезпечення сільського господарства [20], організаційно-господарського зміцнення колгоспів [33], культурного будівництва [21], боротьбу радянської влади проти формувань ОУН-УПА [27] та інші.

Проблема колективізації західноукраїнського села знайшла висвітлення в узагальнюючих працях з історії України та Компартії в межах республіки, регіону, областей [13]. Вихід низки праць приурочувався головним чином до історичних дат, які святкував тоталітарний режим. У концептуальному плані ці дослідження залишалися на позиціях монографій першої половини 60-х років, а щодо критичного аналізу – навіть часто їм поступалися.

Загалом основний зміст публікацій радянської доби про колективізацію західноукраїнського села зводився до такої схеми. Обґрунтовувалася безперспективність індивідуальних селянських господарств, необхідність створення колгоспного ладу як закономірного процесу. Компартія завдяки широкій матеріально-технічній допомозі селу, організаційній та ідеологічній роботі буцімто колективізувала селянські господарства на добровільній основі. Соціально-економічні перетворення в західноукраїнському селі відбувалися у гострій боротьбі “проти куркульства, українських буржуазних націоналістів, формувань ОУН-УПА”, яких називали не інакше як лютими ворогами селянства, німецькими агентами. Колгоспний лад, мовляв, забезпечив прогрес сільськогосподарського виробництва, заможне і культурне життя селянству.

Отже, радянська історіографія, керуючись ідеологічними постулатами комуністичної партії, трактувала соціально-економічні та культурно-політичні процеси в західних областях України післявоєнного періоду з позицій апологетів більшовицько-радянського тоталітарного режиму. Тому всі дії партійного і радянського керівництва розцінювалися як свідчення турботи про долю українського селянства, вияв його багатовікових прагнень, а все те, що не вписувалось у ці наперед визначені ідеологічні рамки, трактувалось як реакційне, буржуазно-націоналістичне, вороже для

інтересів трудящих. Під цим кутом зору характеризувалася як об'єктивна закономірність не тільки політика встановлення тоталітарного режиму, знищення селянина-власника у процесі примусової колективізації, але й виправдовувалася жорстока розправа з непокірним селянством, масові репресії проти учасників національно-визвольних змагань.

Саме у висвітленні цих подій найбільш наочно проявилась тенденційність радянської історіографії. У публікаціях радянської доби замовчувалося те, що абсолютна більшість селян не підтримувала ідеї колгоспного ладу, чинила впертий опір колективізації, а виступи ОУН-УПА проти тоталітарної системи були не рухом бандитів і головорізів, а героїчним виявом національно-визвольної боротьби, яка захищала селянство від утвердження новітніх кріпосницьких відносин на селі. Перекручувалися методи і шляхи запровадження колгоспного ладу, яке було здійснене грубим насиллям, масовими депортаціями селян у віддалені райони СРСР. Приховувалася від громадськості і система зиску та експлуатації селянства, неефективність і безперспективність колгоспного виробництва тощо. Словом, формувалася спотворена картина колективізації.

Певна ревізія установлених принципів у дослідженні колективізації розпочалася в час перебудови, тобто у другій половині 80-х років. Це були тільки перші, несміливі кроки, які загалом не розвінчували генеральної лінії в оцінці колективізації як “важливого революційного процесу”.

Ломка компартійних схем, шаблонів, стереотипів з історії колективізації розпочалася з численних публікацій на шпальтах газет та журналів у роки незалежної України. Згодом з'явилися дослідження загального характеру, що закладали фундамент нових методологічних підходів до історії радянського періоду взагалі. Водночас опубліковано ряд робіт, які на базі нових документів аналізують репресивні дії тоталітарного режиму. В них висвітлюються ті чи інші сторони колективізації сільського господарства [1].

За останній час вийшли в світ узагальнюючі праці з історії України, в яких з нових концептуальних позицій розкривається

колективізація західноукраїнського села. Та в них відчувається гострий брак фактологічного матеріалу [12].

З досліджуваної теми П. Когут здійснив певні розвідки, в яких робиться спроба подолати старі підходи до аналізу колективізації західноукраїнського села [17]. Однак вони торкаються головним чином економічного та соціально-політичного аспектів проблеми. Морально-політичні, національні, духовні, релігійні чинники випадають з об'єкта дослідження. Та й автору не вдалося до кінця подолати історико-партійний підхід у викладі фактологічного матеріалу.

Історичний досвід виявив цілковиту обмеженість економічного детермінізму у підході до вивчення суспільних процесів. Відмежуватися від хибних ідей та ілюзій, вирватися з пут економічної логіки у розумінні людини, рупійних методів її діяльності, соціальних структур і утворень – таке завдання ставить перед дослідниками життя.

У монографії О.Ленартовича [25] віддзеркалюється участь західноукраїнського селянства в національно-визвольній боротьбі українського народу, збройна боротьба ОУН-УПА проти німецько-фашистських окупантів і радянської влади, характеризується її політика щодо селянства, наводяться факти організованого спротиву колективізації, а також фрагментарно висвітлюється сам процес відчуження селянина від приватної власності. Питанню радянізації економічного життя західноукраїнського села присвятив дисертаційне дослідження О.Гаврилук [7].

Процеси колективізації західноукраїнського села частково розкриваються в дослідженнях істориків української діаспори, а також у спогадах учасників національно-визвольних змагань [34]. Вони показують, що відчуження селянина від приватної власності тоталітарний режим здійснював насильницькими методами. Однак їх публікації в основному присвячені героїчній боротьбі ОУН-УПА проти сталінського режиму.

Значний інтерес для вивчення колективізації західноукраїнського села мають опубліковані за останній час збірники документів і матеріалів. У книзі В.Сергійчука [31] подаються документи і матеріали про національно-визвольну боротьбу у повоєнний час, у

т.ч. спротив ОУН-УПА сталінській колективізації. Про репресії та депортаційні акції періоду Другої світової війни і в ході встановлення в Західній Україні тоталітарного режиму, примусове виселення українців із “Закерзоння”, репресивні дії радянської влади щодо селян у процесі колективізації йдеться у тритомнику “Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.” [8]. Збірник П. Мірчука відтворює процес формування ОУН-УПА та її боротьбу проти більшовицького режиму, в т.ч. проти примусової колективізації.

Багата інформація про репресії щодо інтелігенції, духовенства, інакомислячих, рух опору політиці русифікації, за вільний національний, культурний розвиток, на захист прав людини, сталінська кадрова політика на селі все міститься у збірнику “Культурне життя в Україні. Західні землі. 1939-1953 рр.” [22].

Ключ до розуміння колективізації західноукраїнського села великою мірою дає вивчення досвіду кооперативного руху з кінця XIX ст. Саме він переконливо показує безперспективність примусово насадженого колгоспного ладу, який перервав еволюційний процес розвитку сільського господарства.

Основні принципи функціонування селянських господарств за умов кооперації відображені в публікаціях керівників та ідеологів вітчизняного кооперативного руху – М.Левитського [23], М.Туган-Барановського [35], К.Левицького [24], О.Луцького [26], К.Коберського [15], Є.Храпливого [38], І.Витановича [6] та інших, на творчу спадщину яких більшовицька влада накладала табу. Проте вона містить немало раціонального, такого, що заслуговує на увагу і сьогодні.

Російські економісти-аграрники О. Чаянов [39], М. Кондратьєв [18] обґрунтували теорію кооперативної колективізації (самоколективізації) селянських господарств, виступали проти волюнтаристського втручання держави в сільське господарство, відстоювали приватну ініціативу хлібороба. О.Чаянов вважав найефективнішими формами сільської економіки сімейні трудові господарства, які усупільнюють не сферу виробництва, а сферу обігу, де економічні відносини регулюються торгівельною, збутовою і кредитною кооперацією. Полегшити свою працю і підвищити життєвий рівень селяни зможуть

пляхом поступового кооперування тих виробничих процесів, які їм вигідні.

Різні аспекти аграрних відносин, кооперативного руху на західноукраїнських землях висвітлено в монографіях П.Свежинського [30], Л.Олесневича [29], І.Васюти [5], Г.Ковальчака [16], які не позбавлені ідеологічних штампів, а кооперація кваліфікується як ворожа українському селянству фінансово-господарська установа.

З початку 90-х років інтерес до діяльності західноукраїнської кооперації значно позбавився. Опубліковано колективні праці: "Історія кооперативного руху" [10], "Українські кооператори" [36], "Історія споживчої кооперації" [11], в яких проаналізовано теорію світового та вітчизняного кооперативного руху, відтворено яскраві постаті подвижників кооперативної ідеї в Україні, аналізується їхній науковий та практичний доробок.

Отже, багатогранна дослідницька робота щодо примусової колективізації західноукраїнського села тільки розпочинається. Життя настійливо вимагає появи узагальнюючої праці написаної на нових концептуальних основах, із залученням у науковий обіг в минулому невідомих документів, в якій би комплексно досліджувалися процеси насильницької колективізації західноукраїнського села.

1. Баран В. Україна 1950 – 1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. – Львів: Вид-во Інституту українознавства, 1996. – 448 с.; Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2-х кн. – К.: Либідь, 1994. – 684 с.; Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30 – 50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект). – Луцьк: Надстир'я, 1995. – 282 с.

2. Богодист І. Соціалістичне будівництво в західних областях УРСР (1945 – 1950 рр.). – К.: Вид-во Київського університету, 1961. – 176 с.

3. Варецький В.Л. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР (в довоєнний період). – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 298 с.

4. Варецький В. Соціалістичне будівництво в західних і Закарпатській областях УРСР. – К.: Держвидав, 1946. – 15 с.; Валів В. Західні області України в новій Сталінській п'ятирічці. – К.: Держполітвидав, 1947. – 27 с.; Соціалістична перебудова сільського господарства Дрогобиччини. – Дрогобич: Обласне вид-во, 1948. – 16 с.

5. Васюта І. Соціально-економічні відносини на селі Західної України. 1918 – 1939 рр. – Львів: Вища школа, 1978. – 174 с.

6. Витанович І. Історія українською кооперативного руху. – Нью-Йорк: Товариство українських кооператорів, 1964. – 621 с.

7. Гаврилюк О.Н. Радянізація економічного і духовного життя західноукраїнського села друг.пол. 40-х – 50-х років (на матеріалах Волинської, Рівненської та Львівської областей): Автор. дис. канд. іст. наук. – Чернівці: Б.В., 1996. – 24 с.

8. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3-х т. – Т.2. – Львів: Вид-во Інституту українознавства НАНУ, 1998. – 537 с.

9. Івасюта М. Нариси колгоспного будівництва в західних областях Української РСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 316 с.

10. Історія кооперативного руху / С.Бабенко, С.Гелей, Я.Гончарук. – Львів: Вид-во Інституту українознавства НАНУ, 1995. – 411 с.

11. Історія споживчої кооперації / М.Аліман, С.Бабенко, С.Гелей, Я.Гончарук. – Львів: Коопосвіта, – 1996. – 383 с.

12. Історія України / Кер.авт.кол. Зайцев Ю. – Львів: Світ, 1996. – 488 с.; Історія України / Під ред. Смоля В. – К.: Альтернатива, 1997 – 423 с.; Бойко О. Історія України – К.: Академія, 1999. – 465 с.

13. Історія Української РСР.У 8-й т. Т.8. – К.: Наукова думка, 1979. – 698 с.; Історія селянства Української РСР. У 2-х т. Т.2. – К.: Наукова думка, 1967. – 533 с.; Торжество історичної справедливості: Закономірності воз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській державі. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1968. – 803 с.; За щастя оновленої землі: Нариси історії колгоспного селянства західних областей УРСР. 1939-1979. – К.: Наукова думка, 1979. – 210 с.; Історія міст і сіл УРСР: Волинська область. – К.: Гол. Ред. УРЕ, 1970. – 746 с.; Історія міст і сіл УРСР: Закарпатська область. – К.: Гол. Ред. УРЕ, 1969. – 786 с.; Історія міст і сіл УРСР: Івано-Франківська область. – К.: Гол. Ред. УРЕ, 1971. – 639; Історія міст і сіл УРСР: Львівська область. – К.: Гол. Ред. УРЕ, 1968. – 976 с.

14. Кірсанова О.А. Розвиток суспільно-політичної активності трудящих західних областей УРСР у процесі будівництва основ соціалізму. 1944 – 1950. – К.: Наукова думка, 1981. – 223 с.; Кондрацюк А.С. Ідейно-політична боротьба партійних організацій в період соціалістичної перебудови західноукраїнського села (1944-1950 рр.). – Львів: Вища школа, 1972. – 252 с.

15. Коберський К.Вільне спілчанство (кооперативне) – шлях до піднесення народу. – Львів: Самоосвіта, 1934. – 40 с.

16. Ковальчак Г. Економічний розвиток західноукраїнських земель. – Київ: Наукова думка, 1988. – 250 с.

17. Когут П.Колективізація в західноукраїнському селі. – Львів: ЛФ УАДУ – Логос, 2000. – 80 с.; Його ж. Політика визиску селянства західних областей України у перші післявоєнні роки // Українські варіанти. – 1998. – № 3 – 4. – С. 101 – 107; Його ж. Підготовка та проведення масової колективізації західноукраїнського села (1944-1947 рр.) // Українські варіанти. 1999. № 1 – 2. – С. 92 – 100.

18. Кондратьев Н. Проблемы экономической динамики. – Москва: Экономика, 1989. – 523 с.
19. Корнієць Л. Соціалістичне перетворення в західних областях Української РСР. – К.: Держполітвидав, 1950. – 32 с.
20. Костик П. С. У боротьбі за технічне оснащення сільського господарства: Діяльність Компартії України по створенню і дальшому розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства західних областей УРСР. 1939 – 1975 рр. – Львів: Вища школа, 1980. – 165 с.
21. Кошарний І. Я. У сузір'ї соціалістичної культури: Культурне будівництво у возз'єднаних областях УРСР (1939 – 1958 рр.). – Львів: Вид-во Львівського університету, 1975. – 240 с.
22. Культурне життя в Україні. Західні землі. 1939 – 1953 рр. Документи і матеріали. У 2-х т. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1995. – 749 с.
23. Левитський М. Спількова умова для хліборобських спілок. – Львів: Просвіта, 1901. – 12 с.
24. Левіцький К. Про сільські каси позичкові і пядниці. – Львів: Просвіта, 1894. – 60 с.
25. Ленартович О. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944 – 1950 рр. – Луцьк: Ред. вид. від Волинського універ., 1998. – 154 с.
26. Луцький О. Сільськогосподарський кредит. – Львів: РСУК, 1939. – 45 с.
27. Масловський В. И. В борьбе с врагами социализма. Очерки истории классовой борьбы на селе в период построения основ социализма в западных областях Украины. 1939-1950. – Львов: Вища школа, 1984. – 188 с.
28. Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942-1952 рр. Документи й матеріали. – Львів: Просвіта, 1991. – 448 с.
29. Олесневич Л. Кооперативні міфи і капіталістична дійсність. Західноукраїнська буржуазна кооперація (1883-1939). – К.: Наукова думка, 1974. – 168 с.
30. Свежинский П. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці ХІХ на початку ХХ ст. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1966. – 192 с.
31. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944-1953 роках. Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1998. – 944 с.
32. Сироциньський К. Перемога колгоспного ладу в західних областях Української РСР. – К.: Держполітвидав, 1953. – 96 с.
33. Столяренко В. Ленінським шляхом: діяльність Комуністичної партії по організаційно-господарському зміцненні колгоспів західних областей УРСР. 1951 – 1958 рр. – К.: Вид-во Київського університету, 1968. – 239 с.
34. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 287 с.; Мірчук П. Українська повстанська армія. – Львів: Б.В., 1991. – 195 с.

35. Туган-Барановський М. Кооперація, її природа та мета. – Львів: РСУК, 1936. – 143 с.; Його ж. Социальные основы кооперации. – Москва: Экономика, 1989. – 425 с.

36. Українські кооператори / Під ред. С. Гелея. – Львів: Коопосвіта, 1999. – 454 с.

37. Ульянов В. Историография деятельности Коммунистической партии по осуществлению социалистических преобразований на селе в западных областях Украинской ССР (1939-1958 гг.) // Автореферат дис... канд. ист. наук. – К., 1981. – 25 с.

38. Храпливий Є. За хліборобську справу. – Львів: Сільський господар, 1932. – 245 с.; Його ж. Основи кооперативного молочарства. – Львів: Сільський господар, 1927. – 245 с.

39. Чайнов А. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. – Москва: Наука, 1991. – 454 с.; Його ж. Крестьянское хозяйство // Избранные труды. – Москва: Экономическое наследие, 1989. – 496 с.

40. Черниш Й. Комуністична партія України – організатор перетворення на селі в західних областях УРСР. 1939 – 1958 рр. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1963. – 205 с.

41. Чернявский Ф.Ф. По пути социализма: Деятельность Коммунистической партии по укреплению руководящей роли рабочего класса при построении основ социализма в западных областях Украинской ССР (1939-1950). – Львов: Изд-во Львовского университета, 1978. – 239 с.

Михайл Сеньків. Историография проблемы коллективизации западноукраинского села. В статье анализируется состояние исследования проблемы коллективизации западноукраинского села в украинской историографии середины и второй половины XX в. Автор пришел к выводу, что советская историческая наука рассматривала социально-экономические и культурно-политические процессы в западных областях Украины послевоенного периода с позиций апологетов советского тоталитарного режима. Ломка компартийных схем и стереотипов началась в условиях независимой Украины. Еще не создан обобщающий труд, в котором бы комплексно, на новой концептуальной основе, исследовались процессы насильственной коллективизации в Западной Украине.

Mykhailo Sen'kiv. Historiography of the problem of the collectivisation of the West Ukrainian village. The article presents an analysis of the problem of the collectivisation of the West Ukrainian village in the Soviet, modern Ukrainian village in Ukrainian historiog-

graphy in the middle and in the second half of the 20th century. The author came to the conclusion that Soviet history had treated socio-economic and cultural-political processes in the Western regions of Ukraine of the post-war period from the view of apologists of the Soviet totalitarian order. Breaking of Communist party schemes and stereotypes began at the time of independent Ukraine. But for the time being we haven't got some generalized work in which processes of forced collectivisation in West Ukraine would be analysed completely and on a new conceptual basis.